

Чердинцев Ю. Г.,
аспірант кафедри адміністративного і фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕЖИМУ СЕКРЕТНОСТІ В УКРАЇНІ

LEGAL PRINCIPLES OF THE SECRECY REGIME IN UKRAINE

Статтю присвячено висвітленню засад правового регулювання режиму секретності в Україні. Механізм засекречування та розсекречування інформації, процедура допуску до секретних відомостей, установлення відповідальності та інші заходи відіграють велике значення для забезпечення чіткого функціонування режиму секретності, тому вимагають ефективного та чіткого нормативно-правового регулювання, усунення прогалин законодавства в інформаційній сфері та прийняття необхідних нормативно-правових актів, які б на належному рівні регулювали відносини, що складаються у сфері секретної інформації. Метою статті є дослідження нормативних актів, що утворюють правові засади забезпечення режиму секретності у вітчизняному законодавстві у ретроспективі та на сучасному етапі, визначення проблемних аспектів правового забезпечення режиму секретності. Установлено, що основними нормативно-правовими актами, які повністю або значно здійснюють регулювання режиму секретності, є такі закони: «Про державну таємницю», «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації». вагомого значення, зважаючи на практичне виконання норм законодавства у сфері державної таємниці, відіграють підзаконні акти: укази, розпорядження, інструкції тощо. Установлено прогалини правового регулювання режиму секретності; виконано аналіз нормативних актів, що утворюють правові засади забезпечення режиму секретності, визначено те, які питання стосовно режиму секретності є предметом вітчизняного законодавчого регулювання. Також у статті визначено проблемні аспекти правового регулювання режиму секретності.

Ключові слова: інформація; секретна інформація; державна таємниця; режим секретності; адміністративно-правовий режим.

Статья посвящена освещению основ правового регулирования режима секретности в Украине. Механизм засекречивания и рассекречивания информации, процедура допуска к секретным сведениям, установление ответственности и другие мероприятия играют большое значение для обеспечения четкого функционирования режима секретности и поэтому требуют эффективного и четкого нормативно-правового регулирования, устранения пробелов законодательства в информационной сфере и принятие необходимых нормативно-правовых актов, которые на должном уровне регулировали отношения, складывающиеся в сфере секретной информации. Целью статьи является исследование нормативных актов, образующих правовые основы обеспечения режима секретности в отечественном законодательстве в ретроспективе и на современном этапе, определение проблемных аспектов правового обеспечения режима секретности. Установлено, что основными нормативно-правовыми актами, которые полностью или в значительной степени осуществляют регулирование режима секретности, есть такие законы: «О государственной тайне», «Об информации», «О доступе к публичной информации». Большое значение, учитывая практическое выполнение норм законодательства в сфере государственной тайны, играют подзаконные акты: указы, распоряжения, инструкции и тому подобное. Установлены пробелы правового регулирования режима секретности; выполнен анализ нормативных актов, образующих правовые основы обеспечения режима секретности и определено, какие вопросы относительно режима секретности является предметом отечественного законодательного регулирования. Также в статье определены проблемные аспекты правового регулирования режима секретности.

Ключевые слова: информация; секретная информация; государственная тайна; режим секретности; административно-правовой режим.

The article is devoted to the clarification of the principles of legal regulation of the secrecy regime in Ukraine. The mechanism of classification and declassification of information, the procedure for access to classified information, the establishment of liability and other measures are essential for ensuring the strict functioning of the secrecy regime, and therefore require effective and clear legal regulation, elimination of gaps in legislation in the information sphere and the adoption of necessary regulatory acts, which regulates at the appropriate level the relations formed in the field of classified information. The purpose of the article is to study normative acts that form the legal basis for the secrecy regime in domestic law in the retrospective and at the present stage, and to identify the problematic aspects of the legal security of the secrecy regime. It is established that the basic laws, which completely or largely regulate the regime of secrecy, are the following laws: "On State Secrets", "On Information", "On Access to Public Information", "On the Security Service of Ukraine" and others. Of importance, given the practical implementation of the rules of the law in the field of state secrets, are sub-legal acts: decrees, orders, instructions, etc. There are some gaps in the legal regulation of the secrecy regime; the analysis of normative acts, which form the legal basis for the secrecy regime, is carried out, and it is determined which questions regarding the regime of secrecy are the subject of domestic legislative regulation. Also, the problem aspects of the legal regulation of the secrecy regime are defined in the article.

Key words: information; secret information; state secret; secrecy regime; administrative-legal regime.

Постановка проблеми. Правове забезпечення режиму секретності займає вагомe місце серед основних завдань держави. Режим секретності є одним із складників забезпечення інформаційної та національної безпеки. Механізм засекречування та розсекречування інформації, процедура допуску до секретних відомостей, установлення відповідальності

та інші заходи відіграють велике значення для забезпечення чіткого функціонування режиму секретності, тому вимагають ефективного та чіткого нормативно-правового регулювання, усунення прогалин законодавства в інформаційній сфері та прийняття необхідних нормативно-правових актів, які б на належному рівні регулювали відносини, що склада-

ються у сфері секретної інформації. При цьому слід зазначити, що режим секретності є міжгалузевим правовим інститутом, оскільки його становлять норми таких галузей права, як адміністративне, кримінальне, конституційне.

Метою статті є дослідження нормативних актів, що утворюють правові засади забезпечення режиму секретності у вітчизняному законодавстві у ретроспективі та на сучасному етапі, визначення проблемних аспектів правового забезпечення режиму секретності.

Проблемним питанням забезпечення інформаційної безпеки та дослідженню інституту державної таємниці сьогодні приділяють значну увагу такі науковці, як І. Арістова, В. Гурковський, Б. Кормич, О. Литвиненко, А. Марущак, В. Остроухов, О. Поляруш, В. Полевий, О. Соснін, В. Цимбалюк та ін.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи правові засади режиму секретності, слід зазначити, що період існування колишнього СРСР та до 1992 р. характеризувався відсутністю в Україні чіткого та якісного інформаційного законодавства. Відносини, що виникали у сфері охорони державної таємниці, регулювалися на рівні урядових рішень, які мали закритий характер і не давали змоги ознайомитися з ними як ученим-юристам, так і широкому загалу. Водночас проблему захисту найбільш важливої інформації та застосування обмежень щодо її обігу справедливо вважають «найбільш давнім напрямом інформаційної безпеки держави» [1, с. 332]. Із набуттям незалежності України система захисту секретної інформації почала трансформуватися та вдосконалюватися, що було зумовлено новим рівнем міждержавних та інформаційних відносин, новими методами крадіжок секретної інформації та іншими факторами, які й зумовили необхідність удосконалення чинної системи.

Так, прийняття Законів України «Про інформацію» та «Про державну таємницю» було важливим моментом на шляху побудови сучасних законодавчих основ у сфері охорони державної таємниці. Закон України «Про інформацію» проголосив інформаційний суверенітет України та закріпив на законодавчому рівні одне з основних прав людини і громадянина – право на інформацію, встановив обов'язок держави здійснювати контроль за інформацією з обмеженим доступом. На підставі цього Закону було встановлено основні види інформації за режимом доступу та визначено місце державної таємниці серед інформації з обмеженим доступом, встановлено види відповідальності за порушення інформаційного законодавства.

Закон України «Про державну таємницю», прийнятий 21 січня 1994 р., визначав основні засади охорони секретної інформації та врегульовано суспільні відносини, пов'язані з віднесенням інформації до державної таємниці, засекречуванням і розсекречуванням її матеріальних носіїв. Цей Закон став помітним кроком на шляху від тотального засекречування інформації за часів СРСР до регулювання питань таємності, притаманного демократичній країні

[2, с. 42]. Окрім того, зазначений законодавчий акт закріпив розподіл сфер компетенції державних органів. У новій редакції Закону України «Про державну таємницю» від 21 вересня 1999 р. Службу безпеки України (далі – СБУ) визначено як головний орган державної влади, уповноважений забезпечувати охорону державної таємниці в Україні [3]. Цим законодавчо підтверджено конституційний статус СБУ (як органу державної влади) і визнано його спеціально уповноваженим органом влади у сфері забезпечення охорони державної таємниці. Зазначений Закон розпочав створення правової основи для функціонування системи охорони державної таємниці.

Особливо важливим кроком у процесі побудови системи правової охорони режиму секретності було прийняття Конституції України (1998), у ст. 17 якої зазначається, що «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою усього Українського народу» [4]. Безумовно, режим секретності є складником забезпечення національної безпеки держави.

Прийняття у 2003 р. Закону України «Про основи національної безпеки України» стало ще одним кроком на шляху забезпечення національного інформаційного суверенітету та національної безпеки загалом. Цей Закон визначив суб'єктів та об'єктів національної безпеки, встановив основні напрями розвитку політики державної безпеки [5]. Новий Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. передбачає, що у межах повноважень, наданих відповідно до Конституції України, сектор безпеки й оборони підлягає цивільному контролю. До системи цивільного контролю вміщено контроль, що здійснюється Президентом України; Верховною Радою України; Радою національної безпеки й оборони України; Кабінетом Міністрів України; органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; судовий контроль; громадський контроль. Слід зазначити, що відповідно до Закону сфера громадського контролю може бути обмежена лише Законом України «Про державну таємницю» [6].

Слід також сказати про закони, що регламентують порядок діяльності засобів масової інформації (далі – ЗМІ). Профільними нормативно-правовими актами, що регулюють діяльність засобів масової інформації, є такі закони України: «Про інформаційні агентства» [7], «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» [8], «Про телебачення і радіомовлення» [9] тощо. Законодавством України забороняється будь-яка цензура, тобто усі мають право збирати, зберігати, розпоряджатися інформацією, окрім випадків, коли це може завдати шкоди національній безпеці. Як зазначають науковці, що хоча ці закони і забороняють ЗМІ розповсюджувати (розголошувати, поширювати) секретну інформацію, що містить державну таємницю, проте такі норми носять декларативний характер, оскільки зараз законодавчо не передбачено порядку, який би дозволяв впливати на ЗМІ у разі розголошення таких відомостей [10, с. 10].

Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» також містить норми, що є правовою основою регулювання режиму секретності, зокрема передбачає перевірку осіб у зв'язку з отриманням допуску до державної таємниці, у разі звернення із запитом про таку перевірку уповноважених органів, установ та організацій. Така перевірка здійснюється у межах проведення оперативно-розшукових заходів [11].

Ухвалення Верховною Радою України на початку 2011 р. Закону «Про доступ до публічної інформації» та нової редакції Закону України «Про інформацію» сприяло визначенню поняття «таємна інформація». Так, згідно зі ст. 8 Закону України «Про доступ до публічної інформації», таємна інформація це – інформація, доступ до якої обмежується відповідно до ч. 2 ст. 6 цього закону, розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству і державі. Таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську таємницю, таємницю слідства та іншу передбачену законом таємницю [12, 13].

Із науково-дослідницької точки зору важливу роль для розроблення та вдосконалення державної таємниці відіграє законопроект України «Про державні секрети», який був розроблений Службою безпеки України, в якому було враховано вітчизняний досвід та досвід країн світу, зокрема країн Європейського союзу, особливо країн-членів НАТО у сфері інформації з обмеженим доступом. У законопроекті державні секрети (секретна інформація) визначаються як відомості (інформація) з обмеженим доступом, які становлять державну та службову таємницю і підлягають охороні державою [14]. Зараз слід зазначити, що цей законопроект досі не прийнято, хоча дискусії щодо необхідності прийняття такого акта є актуальними і зараз. І хоча законопроект (як і будь-який нормативно-правовий акт) не позбавлений окремих недоліків, убачається за необхідне прийняття зазначеного закону, який значно допоміг би усунути прогалини у відповідній сфері.

Слід зазначити, що на законодавчому рівні створено механізм віднесення інформації до державної таємниці та її засекречування. Він полягає у тому, що (відповідно до категорій інформації, яка становить державну таємницю) формується Звід відомостей, що становлять державну таємницю (далі – ЗВДТ), який є єдиною формою реєстрації цих відомостей в Україні. Із моменту опублікування ЗВДТ держава забезпечує захист і правову охорону зареєстрованих у ньому відомостей. Так, у 1995 р. введено в дію «Звід відомостей, що становлять державну таємницю», який визначив конкретні категорії інформації у сферах оборони, економіки, зовнішніх зносин, державної безпеки й охорони правопорядку, що становлять державну таємницю та розголошення якої може завдати шкоди національній безпеці України. Варто зазначити такий цікавий момент, що вперше ЗВДТ був надрукований аж через півтора роки після прийняття Закону (18 серпня 1995 р. в «Урядовому кур'єрі»). Зазначений ЗВДТ був неодноразово передрукований. Однак унесення перших змін до нього, внесені наказами Держкомсекретів

№ 2 від 29.9.1995 р., № 3 від 12.12.1995 р., № 1 від 16.01.1996 р. і № 2 від 6.02.1996 р. не опублікувалися. Два перші накази мали гриф секретності «таємно», а інші два – «для службового користування». Цілком очевидним є те, що така ситуація є порушенням законодавства. Згодом ЗВДТ взагалі було надано гриф «таємно» і він був видалений з усіх комп'ютерних правових систем. Натепер чинним є ЗВДТ, затверджений наказом СБУ від 12.08.2005 р. № 440, із відповідними змінами та доповненнями від 06.07.2018 р., та опубліковано в усіх обов'язкових офіційних виданнях та джерелах [15].

Державна таємниця є невід'ємною частиною системи безпеки, основним засобом оборони соціуму від протиправних посягань на життєво важливі інтереси. Питання захисту державної таємниці в будь-якій країні розглядається у контексті захисту інформаційної безпеки, а також національних інтересів в інформаційній сфері, що визначаються сукупністю збалансованих інтересів особистості, суспільства і держави [20, с. 103].

Важливо акцентувати увагу на тому, що порушення законодавства України у сфері інформатизації передбачає дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно із законодавством України. Тому можна стверджувати, що до правової основи регулювання режиму секретності слід віднести Кодекс України про адміністративні правопорушення [16], Цивільний кодекс України [17], Кримінальний кодекс України [18], Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ [19]. Так, вищезгаданий Дисциплінарний Статут органів внутрішніх справ передбачає накладення дисциплінарних стягнень на осіб рядового і начальницького складу за вчинення дисциплінарних проступків. Дисциплінарні стягнення за порушення режиму секретності можуть накладатись за такі порушення, як порушення порядку збереження секретних документів; порушення порядку роботи із секретними документами тощо.

Відповідальність за злочини у сфері охорони державної таємниці передбачена розділом XIV Особливої частини КК (статті 328–330) [18]. Не виникає сумнівів, що Кримінальний кодекс України є одним із найголовніших законодавчих актів щодо регулювання охорони державної таємниці. Специфікою злочинів, кримінальна відповідальність за які передбачена КК України, є те, що всі вони заподіюють шкоду забезпеченню обороноздатності України, її незалежності, територіальній цілісності та недоторканності, економічному й науковому потенціалу держави. Фахівцями відзначається така специфічна особливість кримінально-правової охорони державної таємниці в Україні, як «надмірна суворість санкцій деяких кримінально-правових норм», хоча також звертається увага і на відсутність як покарання «відшкодування особою, яка вчинила злочин, тієї шкоди, що наступила внаслідок розголошення державної таємниці» [21, с. 75]. У контексті зазначеного особливо зростає необхідність уведення штрафних санкцій і підвищення відповідальності за вчинення зазначе-

них злочинів у військовий час або у воєнній обстановці, особливо актуальним така пропозиція є зараз, коли в Україні введено військовий стан.

Режим таємності у системі органів державної влади встановлений на основі Постанови Кабінету Міністрів України від 02.10.2003 р. № 1561-12, яка затвердила Порядок організації забезпечення режиму секретності в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах, організаціях [22], головною метою якого є захист і забезпечення таємної інформації. У зазначеному Порядку встановлено основні засади та вимоги до функціонування режиму секретності (порядок користування, зберігання, транспортування секретної інформації тощо), у будь-якому органі, установі або організації незалежно від форми власності, у роботі яких має місце державна таємниця. Цікаво, що спочатку відповідному документу було надано гриф обмеження доступу «Таємно». На перший погляд можна погодитися з тим, що такому досить важливому документу надано гриф обмеження доступу і це є позитивним моментом, особливо зважаючи на забезпечення безпеки. Водночас варто зазначити, що відповідні відносини мають регулюватися на рівні закону, а не на підзаконного нормативного акта. У 2014 р. було прийнято новий Порядок, якому було надано гриф «для службового користування».

Із метою встановлення режиму секретності на всій території держави формується комплекс конкретних правових, політичних, соціально-економічних та організаційно-управлінських заходів, спрямованих на захист державної таємниці. Так, оформлення допуску до державної таємниці здійснюється на підставі спеціальних нормативних документів, серед яких передусім слід назвати «Положення про порядок надання, переоформлення та скасування громадянам допуску до державної таємниці», затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 29.11.2001 р. № 1601. Надання допуску передбачає визначення необхідності роботи громадянина з таємною інформацією; його перевірку у зв'язку з допуском до державної таємниці, яка має бути йому довірена; одержання у письмовій формі згоди громадянина на передбачені законом обмеження прав у зв'язку з його допуском до державної таємниці; його ознайомлення з мірою відповідальності за порушення законодавства про державну таємницю [23].

Серед нормативно-правових актів СБУ щодо регулювання режиму секретності слід назвати такі: наказ «Про затвердження форм документів для

оформлення громадянам допуску до державної таємниці та порядку їх заповнення» від 04.02.2002 р. за № 179/6467, яким затверджено форми облікової картки громадянина про надання допуску до державної таємниці, журналу реєстрації облікових карток про надання доступу, картки про результати перевірки у зв'язку з допуском розглядається питання про надання допуску до державної таємниці, картки з анкетними даними на громадянина, щодо якого розглядається питання про надання допуску до державної таємниці [24]; наказ СБУ «Про затвердження зобов'язання громадянина України у зв'язку з допуском до державної таємниці» від 28.08.2001 р. № 753/5944, яким затверджено зобов'язання громадянина України у зв'язку з допуском до державної таємниці та анкета для оформлення допуску до державної таємниці [25].

Висновки. Ураховуючи вищенаведене, слід зазначити, що інформаційні процеси ставлять перед законодавцем завдання упорядкування суспільних відносин у цій сфері, особливо у напрямі режиму секретності. Із моменту набуття незалежності України було прийнято значну кількість нових нормативно-правових актів, якими визначається та регулюється питання функціонування режиму секретності. Для створення та підтримки необхідного рівня захищеності національної безпеки і режиму секретності в Україні розробляється система нормативно-правових актів, які регулюють відносини у галузі національної безпеки, визначаються правові основи діяльності в цій сфері, формуються або удосконалюються органи забезпечення безпеки і механізми контролю та нагляду за діяльністю.

Як підсумок, можна констатувати що проаналізовані нормативні акти, що становлять засади правового регулювання режиму секретності, мають предметом регулювання такі питання: 1) загальні положення забезпечення режиму секретності; 2) критерії віднесення тих чи інших відомостей до секретних; 3) організаційно-правові засади секретного документообігу та доступу до таємної інформації; 4) відповідальність за порушення законодавства України у сфері інформатизації. Однак слід зазначити, хоча в Україні натеper стан урегульованості відносин, пов'язаних із режимом секретності, на належному рівні, проте законодавчий акт, який закріплював би правові засади питання захисту інформації з обмеженим доступом, відсутній. Виняток становить лише регулювання такого виду інформації з обмеженим доступом, як державна таємниця.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кормич Б.А. Організаційно-правові засади політики інформаційної безпеки України. Одеса: Юрид. л-ра, 2003. 472 с.
2. Марущак А. Правові основи захисту інформації з обмеженим доступом: курс лекцій. Київ: КНТ, 2007. 207 с.
3. Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 р. № 3855-ХП. Дата оновлення: 05.08.2018 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3855-12> (дата звернення: 01.10.2018 р.).
4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 30.09.2016 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 01.10.2018 р.).
5. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV. Дата оновлення: 09.05.2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (дата звернення: 01.10.2018 р.).
6. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. Дата оновлення: 21.06.2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n7> (дата звернення: 01.10.2018 р.).

7. Про інформаційні агентства: Закон України від 28.02.1995 р. № 74/95-ВР. Дата оновлення: 21.05.2015 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/95-вр> (дата звернення: 01.10.2018 р.).
8. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: Закон України від 16.11.1992 р. № 2782-XII. Дата оновлення: 01.10.2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12> (дата звернення: 01.10.2018 р.).
9. Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21.12.1993 р. №3759-XII. Дата оновлення: 02.10.2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/3759-12> (дата звернення: 01.10.2018 р.).
10. Артемов В.Ю., Пашков А.С. Законодавче забезпечення охорони державної таємниці в умовах становлення національної державності. Інформаційна безпека. 2010. № 1(3). С. 45–50.
11. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. Дата оновлення: 02.08.2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення: 01.10.2018 р.).
12. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011р. № 2939-VI Дата оновлення: 01.05.2015 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> (дата звернення: 01.10.2018 р.).
13. Про інформацію: Закон України від 2.10.1992 р. № 2657-12. Дата оновлення: 01.01.2017 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>. (дата звернення: 01.10.2018 р.).
14. Про державні секретри: проект Закону України. URL: http://www.ssu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=83571 (дата звернення: 01.10.2018 р.).
15. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю: наказ Служби безпеки України від 12.08.2005 р. № 440. Дата оновлення: 06.07.2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05> (дата звернення: 01.10.2018 р.).
16. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. Дата оновлення: 27.09.2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 01.10.2018 р.).
17. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Дата оновлення: 02.08.2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 01.10.2018 р.).
18. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 01.10.2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 01.10.2018 р.).
19. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ: Закон України від 22.02.2006 р. № 3460-IV. Дата оновлення: 15.03.2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-15> (дата звернення: 01.10.2018 р.).
20. Усов Д. Захист державної таємниці за кримінальним законодавством інших країн на пострадянському просторі. Публічне право. 2013. № 3. С. 103-109.
21. Бантишев О., Шамара О. Державна таємниця як предмет злочину в Україні та деяких інших країнах. Юридичний радник. 2005. № 5. С. 75-79.
22. Порядок організації забезпечення режиму секретності в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах, організаціях: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.10.2003 р. № 1561. Дата оновлення: 02.10.2003 р. URL: <http://kmu.gov.ua/ua/prasearch> (дата звернення: 01.10.2018 р.).
23. Про порядок надання, переоформлення та скасування громадянам допуску до державної таємниці: Положення затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29.11.2001 р. № 1601. Дата оновлення: 04.11.2016 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1601-2001-%D0%BF> (дата звернення: 01.10.2018 р.).
24. Про затвердження форм документів для оформлення громадянам допуску до державної таємниці та порядку їх заповнення: Наказ СБУ від 04.02.2002 р. за №179/6467. Дата оновлення: 04.02.2002 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0179-02> (дата звернення: 01.10.2018 р.).
25. Про затвердження зобов'язання громадянина України у зв'язку з допуском до державної таємниці: Наказ СБУ від 28.08.2001 р. № 190. Дата оновлення: 18.07.2001 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0753-01> (дата звернення: 01.10.2018 р.).